

İSTANBUL KENTLEŞME SÜRECİNDE YAPISAL DEĞİŞME

Dr. Rifkî ARSLAN

1 — Giriş :

İstanbul kentleşme sürecinde oluşan yapısal değişimleri bir konferans çerçevesine sığdırmanın güçlüklerini biliyoruz. Bu nedenle genel değişme öğelerinden özele inen, başka bir deyişle İstanbul'a uygulanabilir bir yapı değişme şeması meydana getirmeye gayret ettik. Bu şemada, yapı değişmesine neden olan ana değişkenler üzerinde durulmuş, detaya inilmemiştir. Değişkenlerin kentin mekânsal yapısında oluşturduğu değişme ve gelişmeler şekillerle ve olanaklar elverdiği ölçüde istatistiklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Değişme, zaman akışı içinde dinamik bir oluştur. Kent, bu dinamik oluşmanın mekânsal yankısını, başka bir deyişle zaman içinde mekânsal organizasyondaki değişme ve gelişmelerini gösterir. İstanbul için elde en fazla veri bulunan zaman aralığı 1950-1970 yılları arasını kapsadığından analizlerimiz 1950; 1960; 1970 kesitlerini kapsıyacaktır. Böylece ana değişkenlerin gelişimini ve mekana yansımalarını daha açıklıkla görebileceğimizi umuyoruz.

Kentleşme; toplum yapısındaki değişmelerin sonucu olduğu gibi, kent toplumunda da çok yönlü değişmelere yol açar. Bu değişmeler bir çok sorunları da birlikte getirir. Biz bu çok geniş çerçeve içinde konumuzu, doğrudan doğruya mekâna yansıyan değişkenlerdeki değişmelerle sınırlandırıyoruz.

2 — Kentleşme - Yapı Değişkenleri - Mekân Organizasyonu :

a) Kentleşme

Demografik yönüyle kentleşme mevcut kentlerin nüfus ve alanca büyümesi veya yeni kentlerin oluşma olayıdır ve

bir nüfus hareketini ifade etmektedir. Bu nedenle kentleşme düzeyi, genellikle bir ölçüye kent nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı ve bu oranın büyümesi olarak ifade edilmektedir.

Nüfus hareketlerinin nedeni üzerinde duranlar ise Temelde toplumsal yapı değişmelerini incelemekte, yapı öğelerinden hangilerinin ne ölçüde değiştiğini ve nüfus hareketlerini etkilediğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu tür analizler pratikte kentleşme ve toplum politikasına kadar uzanabilmektedir.

Kentin kendi içinde oluşan yapısal değişmeler de bir yönüyle kentleşmeye neden olurken bir yanıyla da kentleşmeden etkilenmektedir. Bu karşılıklı etkileşim ve değişimin mekâna yansımaları Şehircilik disiplini içinde ve etrafında gelişen veya birçok bilimlerin yeni disiplinlerine konu olan çok yönlü bir örgü meydana getirmektedir.

b) Yapı Değişkenleri ve mekân organizasyonu

Sosyolojik anlamda yapı kavramının insan-insan; insan doğa ilişkilerini ifade ettiği, başka bir deyişle bu ilişkilerin oluşturduğu sistemler bütünü kavradığı bilinmektedir. Kentleşme olayı ve onun getirdiği yapı değişmeleri de bu anlamdaki yapı veya sistemlerin içinde düşünülmelidir. Kent ve kentleşmenin farklı disiplin ve bilimlerce yapılmış tanımları bu konuyu yeterince aydınlatmaktadır.

Şehircilik disiplininde mekân boyutunun önemi ve toplumsal değişmelerden bağımsız düşünülmemesi, arada çok sıkı bir ilişkinin kurulmasını zorunlu kılmıştır. Fizik özellikleriyle ve yeniden üretilememe nedeniyle sabit kabul edebileceğimiz mekân unsuruna karşılık toplum, sistemlerindeki değişmeler yoluyla onu etkiler ve biçimlendirir.

Konuya bu açıdan bakıldığında toplum alt sistemlerindeki değişmelerin mekânı etkileyen değişkenleri olarak dört ana grup seçmek mümkündür.

i) **Teknoloji** : Bir toplumsal ürün olarak teknoloji üretimin bütün kesimlerini etkiler. Aşağıda belirleyeceğimiz üç

grup değişkeni etkileyen ve onların iç dinamiğinde var olduğu kabul edilmesi gereken temel değişkenlerden başlıcasıdır. Orneğin, endüstrinin üretiminden alanı kullanış biçimine kadar teknolojik gelişmenin doğrudan etkileri izlenebilir.

Sektör ilişkileri için aynı gözlemler yapılabilir. Çalışanların sosyal statülerini işbölümü ve üretim yoluyla değiştirir veya saptar.

Bütün bunların dışında ulaşım teknolojisindeki gelişmeler kent biçimini ve mekân kullanımını başlı başına yönlendiren bir faktördür.

ii) Endüstri yapısındaki değişmeler.

Genelde endüstri yapısındaki değişme küçük sanayiden büyük sanayi'e doğru olmaktadır. Bu gelişme küçük sanayinin ortadan kalkmasını sonuç olarak getirmez, fakat giderek azalması ve bünyesel değişmesine neden olur. Endüstriyel gelişme teknolojik gelişmeyi de içerir ve üretim, bunun bir sonucu olarak nitelik ve nicelik açısından değişmeye uğrar.

Sözünü ettiğimiz gelişmelerin mekâna yansımaları ise başlıca üç şekilde kendini gösterir: Birincisi sanayinin türüne ve bu türün kullandığı teknoloji ile üretim hacmine göre değişen DAHA GENİŞ MEKAN İSTEĞİ.

İkincisi yine üretim türünün özelliklerine bağlı olarak değişen ve üretim girdilerindeki farklılaşma tarafından geniş ölçüde etkilenen YER SEÇİMİ FAKTÖRLERİNDE FARKLILAŞMA.

Üçüncüsü endüstriler arası ilişkilerle birinci ve ikinci hususların etkisi altında MEKANDA YIĞILMA VE DAĞILMA EĞİMLERİ dir. Dış ekonomilerle mekân olanaklarının firma açısından avantajlı olmaya devam ettiği sürece yığılma, aksi halde dağılma şeklinde beliren bu eğilim, mekân açısından bir sonuç olarak da belirlenebilir.

Kentlerde organize sanayi alanları ile küçük sanayi çarşıları veya sitelerinin doğuşu, kamu eliyle düzenlenen

sanayi bölgelerinin başarılı olması veya olmaması bir ölçüde yukarıdaki üç eğilimle açıklanabilir.

ii) Hizmetler Sektöründeki Yapısal Değişmeler :

Üretimin dağıtım ve denetimi ile kent nüfusunun çeşitli hizmet ihtiyaçlarını karşılayan bu sektör, genellikle kent merkezinde belirli fonksiyonel ilişkiler içinde yerleşir. Merkezin uzantıları olabileceği gibi, kentte ikinci derece kademeli merkezler de doğabilir.

Gerek üretken sektörlerde (özellikle sanayi ve tarım) meydana gelen yapı değişimleri, gerek ulaşımdaki teknolojik gelişmeler, gerekse kent nüfusunun sosyal tabakalaşmaya bağlı olarak değişen satın alma gücündeki gelişmeler, kent üretim ve tüketiminin pazar hinterlandındaki gelişmelere de bağlı (kent, bölge, ülke, ülkeler arası) olarak hizmet sektöründe bünye değişmelerine neden olur. Bu değişimin genel sonucu fonksiyonel ihtisaslaşma ve merkezde mekân farklılaşması olarak belirlenebilir.

Endüstri için geçerli olan mekâna yığılma ve dağılma eğilimleri hizmet sektörünün kendi içinde ve diğer sektörlerle olan ilişkileri açısından da geçerlidir. Bu nedenle merkezin kendi içindeki farklılaşma, kentin başka yerlerinde yeni merkezlerin doğuşu şeklinde de belirebilir. Ancak önemli bir etken olarak, nüfusun alış veriş için katlanacağı zaman kaybı ve ulaşım maliyetlerinin etkisinde yapacakları tercihin de yeni merkezlerin doğuşunda önemli payı vardır.

iv) Çalışanların Sosyal Statülerindeki Değişme :

Kente göçenler kent toplumunun sınıf yapısını önemli ölçüde etkilerler. Gelişmekte olan ülkelerde genel eğilim göç hareketlerinde, kentte düşük gelir guruplarının oluştukları merkezindedir. Sosyal hareketliliğin zaman içinde sınıf yapısını olanaklar çerçevesinde değiştirdiği düşünülürse kent yerleşme yapısını etkileyen şu değişmelerin yer aldığı izlenebilir — Ödeme gücündeki değişmeler, konut

dahil ailenin tüketim harcamaları kompozisyonunu etkilemektedir.

— Sınıf veya tabaka değişikliği gelire paralel veya gelirden bağımsız olarak çalışanların sosyal prestijini etkilemektedir.

— Yukarıda belirttiğimiz iki etken ve daha başka faktörlerin (Ulaşım kolaylığı ve maliyeti, hemşehrilik, işyeri v.b.) etkisiyle iş-iskân ilişkileri değişmektedir.

Bütün bu değişmelerin mekândaki yansıması farklılaşmış konut alanlarının ortaya çıkması ve bu alanlar arasındaki nüfus hareketleri şeklinde olmaktadır. Böylece kentin konut alanları veya başka bir deyişle yerleşme alanları sosyal yapıya göre farklılaşmaktadır.

Nihayet, dıştan müdahale veya güdümlenme aracı olarak kent plânlaması, hatta daha üst düzeyde bölge ve ülke plânlamasının kent yapısını değiştiren etkilerini anabiliriz. Genelde kalacak diyebiliriz ki, plân politikası ve uygulama araçlarının güçlülüğüne göre ya eğilimler plânlanacaktır; ya da eğilimlere gereğinde müdahale olanakları veren kamu yararlı plânlar yapılacaktır. Birinci tutum düzenleyici ikinci tutum, değiştirici nitelikleri olan plânlama davranışlarıdır.

3 — 1950 Yılında İstanbul'un Yerleşme Yapısı ve Özellikleri :

1950 yılı, ülkemizde kentleşme açısından ilk hızın kazanıldığı, İstanbul için ise kentleşmenin etkilerinin belirgin hâle geldiği dönemin başlangıcı kabul edilebilir.

İkinci Dünya Savaşının bitimini izleyen yıllardan 1950 ye kadar, Anadoludan önemli sayılacak ölçüde göçün İstanbul'a yöneldiğini ve söz konusu yıllarda nüfusun 860.000 den 983.000 e çıktığı (1945-1950) görülüyor. Sözü ettiğimiz yıllarda kentleşme alanlarına eş olan belediye sınırları içini kapsıyan bu nüfus büyümesinin gelecek dönemlerde yeni alanları kentleşmeye katacağı görülecektir.

a) *Konut Alanları :*

1950 yılında kentsel yerleşmelerin merkezden (Eminönü-Karaköy) uzaklığı 30 km yi geçmez. Bu tarihte merkeze en uzak yerleşmeler sayılan Bakırköy 25.000; Eyüp 15.000; Sarıyer ve Beykoz 15.000; Kızıltoprak ve Erenköy 15.000 nüfusludur.

en yoğun yerleşmeler merkeze beş kilometre uzaklıkta Tarihi Yarımada, Beyoğlu, Kadıköy ve Üsküdar'da toplanmıştır. Denebilir ki nüfusun % 70'i sözünü ettiğimiz çenber içinde yerleşmiş durumdadır.

Kentin gelişme yönleri veya yeni yapılaşma alanları doğu-batı sahilleri ve Boğaz doğrultusundadır. Buna yoğunlaşmış alanların yakın çevresi ile bu alanlar içindeki boşlukların dolması şeklindeki gelişmeyi de katabiliriz. Ekli 1 no.lu harita 1950 yılındaki kentsel yerleşmeleri nüfus büyüklükleriyle birlikte şematik olarak göstermektedir.

Gecekonduların düşük gelir gruplarının yapılanma biçimi olarak ortaya çıkışı ve kendini bir problem olarak kabul ettirmesi de bu dönemin özelliklerindedir. Zeytinburnu, Tarihi yarımadanın surlara yakın kesimleri, Ankara Asfaltı üzerindeki ilk nüveler gecekondu yerleşme alanları olarak görünmüştür.

b) *Çalışanların Sosyal Statüsü :*

1950 yılında çalışanların sosyal statüsü nüfus sayımları verilerine göre aşağıdaki şekilde belirlenebilir.

Ücretliler	% 60
Kendi hesabına çalışanlar	% 20
İşverenler	% 5
Ücretsiz aile efradı	% 2
Bilinmeyenler	% 13
TOPLAM	100

Yukarıdaki yapı geniş bir ücretliler kesimi ile orta sınıfın azımsanamıyacak bir oranda temsil edildiğini göster-

mektedir. Çalışanların meslek gruplarına göre dağılımı da yukarıdaki yapıyı doğrulamaktadır.

Meslek grupları	%
Teknik elemanlar ve serbest meslek erbabı	6.5
Teşebbüs sahipleri, idareciler, büro ile ilgili meslekler	21.5
Satıcılar ve satışla ilgili meslekler	6.8
Çiftçiler, ormancılar, balıkçılar, avcılar	8.5
Maden ve taş çıkarma	0.1
Nakil vasıtaları sürücüleri	6.5
Sanatkârlar, imalât işçileri ve diğerleri	38.6
Hizmetlerle ilgili meslekler	11.5
T O P L A M	100.0

c) *Sanayinin Yapısı :*

İstanbul sanayii 1950 yılı ve öncesinde geniş ölçüde küçük sanayi tarafından temsil edilmektedir. Toplam imalât sanayiinde çalışanların % 65'i on işçiden daha az işçi çalıştıran işyerlerinde çalışmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan 1950 sanayi ve işyerleri sayımı ile nüfus sayımı sonuçlarının karşılaştırılması yaygın bir küçük sanayi sektörünün varlığını kanıtlamaktadır. Bu tür sanayi işyerleri bugün de yoğun olarak buldukları Eminönü, Beyazıt, Karaköy, Dolapdere gibi semtlerde ticaret fonksiyonuyla birlikte bulunmaktadır.

Organize sanayi bu dönemde 1950 sanayi ve işyerleri sayımına göre 39.000 işgücü ve 427 işyeri ile temsil edilmektedir. İstanbul Nazım Plân Bürosunun 1968 yılı sonu itibarıyla yaptığı sanayi anketi sonuçlarına göre bu 427 işyerinden 308'i anket tarihinde de mevcut olup % 65'i İstanbul yakasında tarihi yarımada, Kazlıçeşme ve nüveler halinde Eyüp ile Haliç'te, % 30 u Beyoğlu yakasında Şişli'nin Bomonti ve Kâğıthane kesiminde, % 25'i de Anadolu yakasının Kartal ve Maltepe kesimlerinde bulunmaktadır. Anadolu yakası bu dönemde ihmal edilecek kadar önemsizdir.

d) *Merkezlerin Yapısı :*

Eminönü ve Galata çevresi kent'in büyük merkezidir. Usküdar ve Kadıköy ise su yolu uzantısı olarak ikinci derece merkezler niteliğindedir. Semt çarşıları dışında başlıca merkez izlenememektedir.

Büyük merkez, fonksiyonlar açısından henüz ihtisaslaşmamış, iskânla karışık her türlü ticaret ve hizmet işyerlerinin yoğunlaştığı, gecekondu nüfusunun 130.000 kişiyi bulduğu bir merkezdir.

e) *Plânlama Gayretleri :*

Bu dönemin plânlama anlayışı daha çok eğilimleri izleyici biçimsel imar plânları üretme şeklindedir. En olumlu çaba tarihi çevrelerin korunması ve tabii güzelliklere önem verilmesidir. Haliç ve çevresinin endüstri ile depolamaya plânlama açılması ise en olumsuz kararlardan olmuştur.

4 — 1960 Yılında İstanbul'un Yerleşme Yapısı ve Özellikleri :

1960 yılında kentsel nüfus 1950'ye kıyasla % 70'e yakın bir artışla 1.680.000 i bulmuştur. Bu artış yılda 60-70.000 kişiye tekabül etmektedir. Şehirleşmiş alanlar artık belediye sınırlarını aşmış, yeni belediyeler hızla oluşmaya başlamıştır.

a) *Konut Alanları :*

1950 yılında 37 olan yerleşme birimleri sayısı 1960 yılında 49'a çıkmıştır. Başka bir deyişle on yılda 12 yeni yerleşme 49'a çıkmıştır. Başka bir deyişle on yılda 12 yeni yerleşme ünitesi oluşmuştur. Bu 49 yerleşmeden kent merkezine yedi kilometre uzaklıkta olan ünitelerde kentsel nüfusun % 70'i oturmaktadır. Yedi ilâ otuz kilometre arasında ise 10-50.000 büyüklüğündeki yerleşmeler yer almaktadır. Denebilir ki bu dönem artık kentsel yerleşmelerin esas kent nüvesi dışına çıkarak bir nevi kademelenme meydana getirdiği dönemdir.

Küçük Çekmece, Tuzla arasında uzanan kentsel gelişmede nüfus patlamalarının daha çok batı yakasında yer aldığı, özellikle Şişli ve Haliç kesiminin 100.000 nüfusa eriştiği, Sağmalcılar ve Kâğıthanenin 3-4.000 nüfustan 20-30.000 lik yerleşmeler kademesine çıktığı, Doğu yakasında ise Üsküdar ve Kadıköy gelişmesinin yanı sıra Kartal ve Maltepe'de önemli nüfus artışlarının ilgi çekici bir eğilime girdiği izlenebilmektedir.

Gecekondu kent geleneksel yapısı içine girmiş, özel konut alanları meydana getirmeye başlamıştır. Sanayi alanları çevresinde oluşan ilk yapılanma, giderek her sektörden düşük gelirli halk yığınlarının yerleşme alanları haline gelmiştir.

Bu dönemde bir taraftan ilk nüvelerin daha da büyümesi ve yoğunlaşması şeklindeki gelişme sürerken öte yandan Gaziosmanpaşa, Alibeyköy, Osmaniye, Haliç çevresi, düşük gelirli halk yığınlarının yerleşme alanları haline gelecek kondu yerleşmeleri olarak belirlemektedir.

Özellikle, İstanbul yakasında yoğunlaşan gecekondulaşma kuzeybatı yönünde gelişirken, kent büyümesine yeni bir kentleşme yönü açmıştır.

Konut alanları, bu dönemde gelir gruplarına göre farklılaşmanın izlenebileceği biçimler de kazanmaya başlamıştır. Düşük gelir gruplarının biçimlendirdiği gecekondu alanları dışında iki yakayı boylu boyuna kesen Londra asfaltı ile Ankara asfaltının kuzey ve güneyi yapılaşmada yansıyan sosyal yapının farklılıklarını belirlemektedir. Sahil kesimlerinde hernekadar yer yer düşük gelir grupları yerleşmesine rastlanıyorsa da genel nitelikler fazla değişmemektedir.

Beyoğlu yakasında Şişli ve Mecidiyeköy ile Leventin Marmaraya bakan kesimleri yüksek gelir gruplarının yerleşme alanları olarak belirlemektedir. Taksim - Şişli - Mecidiyeköy - Levent'i birbirine bağlayan cadde bu kesimde de adeta farklı yapılanmaları ve sosyal grupları birbirinden ayıran hat şeklinde düşünülebilir.

b) *Çalışanların Sosyal Statüsü :*

1950'ye kıyasla çalışanların meslekteki statülerinde önemli değişimler olmuştur. Ücretli kesim artarken kendi hesabına çalışanlar, işverenler ve diğerlerinde düşüş görülmektedir.

	%
Ücretliler	65
Kendi hesabına çalışanlar	19
İşverenler	4
Ücretsiz aile efradı	1
Bilinmeyenler	11

Meslek gruplarının dağılımı da ücretli kesimin ağırlığını ve bu kesimde düşük gelir grubu içinde düşünülebilecek mesleklerin önemini belirliyebilmektedir.

Meslek grupları	%
Teknik elemanlar, serbest meslekler ve bunlarla ilgili diğer meslekler	6.5
Müteşebbisler, sevk ve idare memurları, büro ile ilgili meslekler	14.3
Satıcılar ve satışla ilgili meslekler	10.0
Çiftçiler, ormancılar, balıkçılar, avcılar ve ilgili meslekler	3.6
Maden ve taş çıkarma işleriyle ilgili meslekler	0.1
Nakliyat ve muhaberatla ilgili meslekler	7.0
Sanatkârlar, imalât ve tamirat işçileri	26.6
Kalifiye olmayan işçiler	10.3
Hizmetlerle ilgili meslekler	11.5
T O P L A M	100.0

c) *Sanayinin Yapısı :*

Bu dönemde de küçük sanayi, ağırlığını % 55 oranıyla sürdürmekle beraber 1950 yılına kıyasla % 10 kayba uğramıştır. Yerleşme yerleri eski geleneksel alanlarda yoğun-

laşmakla beraber Topkapı dışında, Levent'te ve Eyüp'te kümelermeler başlamıştır.

Büyük sanayinin dışa doğan açılma eğilimlerinin kuvvet kazanması bu döneme rastlar. Özellikle alanı yatay olarak kullanan sanayi türlerinin Anadolu yakasında Ankara asfaltı, İstanbul yakasında Londra asfaltı boyunca gelişmesi, Kartal ve Maltepenin giderek daha fazla sanayi çekmesi,

Bakırköy ve Gaziosmanpaşa ile Beyoğlu yakasında Bomonti ve Kâğıthanenin yeni olmasa bile sanayi bölgeleri haline dönüşmesi hem yeni kentleşme alanlarının açılması hemde kent büyümesine yeni boyutlar katması bu dönemin sanayi gelişmesini karakterize etmektedir.

Sanayinin dışa açılmasını 1950-1959 yılları arasında yeni kurulan işyeri sayısı netlikle belirlemektedir. Yukarıda adını andığımız yeni sanayi alanlarında dokuz yılda 217 işyeri açılmış buna karşılık Topkapı ve Zeytinburnu gibi eski ve kent dokusuna yakın alanlarda 180 yeni işyeri kurulmuştur.

Önceki dönemlerde olduğu gibi, yeni açılan sanayi alanları hemen kamu alanlarını beraberinde getirmiş, özellikle gecekonduların nüveleri sanayi ile birlikte kurulmuştur.

d) Merkezlerin Yapısı :

Merkezlerin gelişmesi mevcutların büyümesi ve uzantılar şeklinde olmuştur. Eminönü ve Karaköy, çevresinin iskânı işyerlerine dönüştürerek büyürken, Beyazıt ve Aksaray'ın birer uzantı olarak güçlendiği, Şişli'nin aynı nitelikte gelişme eğilimi gösterdiği, Kadıköy ve Üsküdar merkezlerinin de gündelik alışveriş merkezleri niteliğinin üstüne çıkma eğiliminde olduğu izlenebilmektedir.

Ozellikle Eminönü - Karaköy merkezlerinde henüz tam bir fonksiyonel ihtisaslaşma gerçekleşmemiş olmakla beraber, bazı fonksiyonların desentralize olma eğilimi çıkma şeklinde değil fakat yeni alanlar arama eğiliminde olduğu görülmektedir. Haliç'te endüstri ile birlikte yoğun depola-

ma fonksiyonun yer almaya başlaması, bazı profesyonel hizmetlerin ikinci derece merkezlere doğru kayması örnekler arasındadır. Buna karşılık finansman kurumları ile endüstrinin büro hizmetleri ve temsilciliklerinin ticarî merkezde yer alma gayretleri, büro binalarının yoğunlaşmasını getirmektedir.

e) Geçmiş dönemden farklı olarak imar plânları hazırlanmasında kentleşme ve sanayileşmenin ağırlığı duyulmaya başlamış fakat henüz etkin bir plânlama görülmemiştir. 1960 yılı ve sonrası Bölge Plânlama, Sanayi alanları plânlaması, Gecekondu sorunlarına geniş kapsamlı eğilme, kent plânlamasının çok yönlü düşünülmesini kapsıyan yıllar olacaktır.

5. 1970 Yılında İstanbul'un Yerleşme Yapısı ve Özellikleri :

1970 yılında kentleşmiş kesimlerde yerleşme sayısı bir önceki döneme göre 12 yeni üniteyle 61 'e yükselmiştir. On yıllık sürede kentsel nüfus, yılda 150.000 in üzerinde artarak 2.7 milyonu bulmuş ve kırsal topraklar, hızla kentleşme alanlarına dönüşmüştür.

a) Konut Alanları :

İş merkezine yedi kilometre uzakta bulunan çenber içindeki nüfusun toplam kentsel nüfus içindeki oranı % 55 e düşmüştür. Bir önceki dönemde % 70 olan aynı oran, gelişmenin dışı doğru olduğunu kanıtlamaktadır. Kentsel yerleşmelerin, 1960 yılına kadar her iki yakada en fazla otuz kilometre uzaklıkta bulunmasına karşılık, 1970 yılında kırk kilometreye çıkması, kentleşme sınırlarını doğuda Gebze, batıda Silivri'ye kadar genişletmiştir.

Etkin bir toplu ulaşım sistemi bulunmadığı halde yerleşmelerin doğu-batı yönünde gelişmesi, iki büyük karayolu hattının (Ankara ve Londra Asfaltı) varlığı ile endüstrinin yine aynı doğrultuda yerleşme tercihleri ile açıklanabilir. Bununla beraber, daha önce beliren fakat bu dönemde başlı

başına büyük yerleşmelerle gelişen, Kuzey-Batı Yerleşme Alanlarında faktörler değişiktir. Bu kesimde sanayi yerleşmeleri itici etken olmakta ise de, belli bir toplayıcı ve teşvik edici ulaşım sistemi yoktur. Düşük gelirli halkın yerleşme alanları olarak beliren bu kesimde arsa mülkiyet rejimleri ile fiyatlarının etkin olduğu söylenebilir.

Kuzey-Batı Gelişim Alanlarını meydana getiren Sağmalcılar - Rami - Eyüp - Gaziosmanpaşa - Küçükköy - Alibeyköy - Esenler'in nüfusu 400.000 i bulmuştur.

Londra Asfaltı üzerindeki gelişme nüfus patlamaları şeklinde devam etmiş, en fazla Bakırköy ve çevresi gelişmiştir. Kuzey yönündeki gelişme ise iki gelir grubu arasında bölünmüş, Boğaz sırtları yüksek gelir grubunun, Kâğıthane yönü ile düşük gelir grubu'nun yerleşme yöresi olmuştur. Boğaz köprüsü ve çevre yollarının bu gelişmeyi hızlandırması kaçınılmazdır.

Doğu yakasındaki yerleşmeler, bu dönemde daha da hız kazanmış, eski yerleşmeler yoğunlaşırken Ankara Asfaltı'nın kuzeyinde zincirleme yeni yerleşmeler nüfus patlamaları şeklinde kendini göstermiştir. Soğanlık, Başibüyük, Yakacık, Ümraniye, Fikirtepe bu tür yerleşmeler arasında sayılabilir.

Gecekondulaşma en hızlı gelişme yıllarını bu dönemde yaşamıştır. Öyle kitamamı gecekondu olan yerleşme üniteleri kent bütünü içinde kendini kabul ettirmiştir. Gültepe, Çeliktepe, Fikirtepe, Yahyakemal, Alibeyköy, Kâğıthane bu dönemin büyük gecekondu yerleşmeleridir, ve hepsi de sanayi alanlarının çevresinde bulunmaktadır.

Gecekondulaşma yeni bir mülkiyet düzeni ile bu dönem ve sonrasında biçim değiştirmektedir. Büyük arsa sahipleri ile süpekülatörlerin kentleşme alanları çevresindeki arazileri, küçük parsellere ayırarak bütünü hisseleri şeklinde satmaları, hem imar plâni dışında kalan alanları iskâna açmakta, hem arsa sahiplerine değerinden çok daha fazla kazanç sağlamakta hem de düşük gelir gruplarının kendi mülkleri üzerinde yapılanmalarına imkân vermektedir. Bu

yeni yapılanma biçimi büyük bir talebi karşılarken, kaçak inşaata yol açmakta ise de mülkiyet açısından gecekondulara kıyasla hukuki temellere oturmakta ve yapı şartları bakımından gecekondulardan pek az farklı olmaktadır.

b) *Çalışanların sosyal statüsü :*

Çalışanların sosyal statüleri önceki dönemlere kıyasla önemli değişme ve gelişmeler göstermiştir.

	%
Ücretliler	72
İşverenler	4
Kendi hesabına çalışan	17
Ücretsiz aile efradı	1
Bilinmeyenler	6
Toplam	100

Ücretliler kesiminin hızlı oransal artışına karşılık, işverenler ve kendi hesabına çalışanlar'ın payında düşüşler izlenmektedir. 1970 yılında meslek gruplarının yapısı ise düşük gelir gruplarının çoğunlukta olduğu izlenimini vermektedir.

Meslek grupları	%
İlmi ve Teknik Elemanlar, Serbest Meslek Sahipleri ve ilgili meslekler	10.1
Müteşebbisler, Direktörler ve üst kademe yöneticileri	1.5
İdari Personel ve benzeri çalışanlar	8.2
Ticaret ve Satış Personeli	11.3
Şahsi Hizmet İşlerinde çalışanlar	10.2
Tarımcı, Hayvancı, Balıkçı, Avcılar	4.9
Tarım dışı sektörlerde çalışan sanatkârlar, işçiler, sürücüler	47.5
Başka yerde sınıflandırılmayan sıra işçileri ile bilinmeyenler	6.3
TOPLAM	100.0

Özellikle son üç meslek grubunda çalışanların düşük gelir gruplarını oluşturduklarını ve bunların düşük gelirli konut alanlarını biçimlendirdiği tahmin edilebilir.

c) *Sanayinin yapısı :*

1970 yılında imalât sanayiinde çalışanların % 40 ı küçük sanayide çalışmaktadır. 1960 yılında kıyasla, oransal değeri azalan küçük sanayi, geleneksel yerleşmelerini korumakla beraber siteler halinde bir araya gelme eğilimi göstermektedir. Oto tamircileri yeniden Büyükdere caddesi kuzeyinde ikinci bir site kurmuşlar, madeni eşya sanatkârları Ümraniyede, ağaç sanayii ile ilgili küçük sanatlar, doğu ve batı yakasında iki site halinde biraraya gelmektedirler. Organize sanayi taleplerinin ve teknoloji ile pazar gelişmelerinin zorunlu kıldığı bu gelişme, mekân kullanımının getirdiği zorlamalarında bir sonucu olarak kabul edilebilir.

Organize sanayi önceki sanayi alanlarının yoğunlaşması ve uzantıları şeklinde gelişmiştir. Batı yakasında bir önceki dönemde gelişen Eyüp-Rami-Gaziosmanpaşa yöresi, daha da yoğunlaşmış, Küçükköy-Alibeyköy-Kâğıthane, şeklinde uzayarak gelişmiştir. Londra Asfaltının kuzeyi ve güneyindeki sanayi alanların Halkalı-Safraköy-Firuzköy yönünde gelişmiş, Bakırköy ve Zeytinburnu daha da yoğunlaşmıştır. Sözü ettiğimiz alanlarda 1960-1969 yılları arasında yeniden 180 işyeri kurulmuştur.

Beyoğlu kesiminde ise Haliç-Bomonti-Büyükdere Asfaltının batısı yeni 64 işyeri ile yoğunlaşmaya devam etmiştir.

Anadolu yakasındaki kuruluşlar, Ankara asfaltı boyunca yer almaya devam etmiş, daha önceki dönemlerde gelişmeye başlayan Kartal ve Maltepe kesimleri yeni 36 kuruluşla önemini sürdürürken, bunlara Tuzla, Yakacık, Çayırova ve Gebze sanayi alanları katılmıştır.

Sanayi bu dönemde mekânsal farklılaşma göstermeye başlamış, tür ve büyüklüklere göre yer seçiminde belirli eğilimler ortaya çıkmıştır. Batı yakasında tüketim ve ara

malları imalât türlerinin, doğu yakasında ise kapital malları ile ara malları imalat türlerinin çoğunlukta olduğu, batı yakasının kuzey batı yönünde gıda, mensucat, kimya ve madenî eşya sanayiinin toplandığı söylenebilir.

Doğu yakasındaki sanayi türleri, kullandıkları teknoloji ve kapital yoğun endüstri niteliğinde olmaları dolayısıyla daha fazla alan ve bu alanı da yatay olarak kullanmakta, suya kıyasla daha fazla elektrik enerjisi tüketmektedir.

Batı yakasında Londra Asfaltı üzerinde ve son yıllarda yoğunlaşan Safraköy, Firuzköy, Halkalı gibi sanayi bölgelerinde kurulan endüstriler de doğu yakasındakilerle benzer özellikler gösterirken, geleneksel sanayi alanlarında kurulanlar daha çok işçi yoğun, az alan, fazla katlı kulları içindedir.

d) Merkezlerin yapısı :

Eminönü-Karaköy büyük merkezi, iskân alanlarını işyerine çevirmeye devam etmiş, gecekondü nüfusu azalmıştır. Bu gelişmenin yanı sıra mevcut işyerleri yenilenme yoluyla yükseltmelerini arttırmışlar, özellikle tarihi yarımada tarihi dokuyu tahrib etmeye başlamışlardır.

Büyük merkezdeki bazı fonksiyonlar merkezden çıkmaya başlamış, bazıları ise daha da yoğunlaşmıştır. Nakliyeciler ve demirciler tarihi yarımada dışında başlı başına siteler kurma yoluna gitmiş, büro faaliyetleri ile ilgili kuruluşlarla malî kurumlar, endüstri temsilcilikleri özellikle Karaköyün uzantıları şeklinde Dolmabahçeye doğru yüksek yapılanmalarla gelişmişlerdir. Benzeri gelişmeleri Mecidiyeköyde de izlemek mümkündür.

Yeni iskân alanlarından yeterli büyüklüklere ulaşanlar kendi merkezlerini gündelik ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede doğurmaya başlamıştır. Kadıköy ve Üsküdar giderek ikinci derece merkez niteliğini güçlendirmektedir.

e) *Plânlama gayretleri :*

i) *Belediyenin tutumu*

İstanbul Belediyesinin 1960-1966 yılları arasındaki görüşü, merkez belediye sınırları içine kapanmış dar kapsamlı bir plânlama görüşünü yansıtmaktadır. Özellikle kentleşmenin sınırlandırılması, belli bir nüfus limitinin benimsenmesi, sanayinin dondurulması, bunun için de İstanbul çevresinde "filtre" görevi yapabilecek baraj kentlerin geliştirilmesi görüşüne yer verilmektedir.

Sözünü ettiğimiz görüşler, daha çok bir İtalyan şehircisi olan Prof. Piccinato'nun etkisi altındadır. Kesinleşmiş bir plân bulunmadığından ve sayıları bir hayli yüksek olan, farklı tarihlerde yapılmış parça parça plânlara uygulamada bulunması, bütünlüğü sağlamaya engel olduğu gibi, yukarıdaki görüşlerin aksine mevzii imar plânları ile kentleşme alanları genişletilmiştir.

ii) *Bölge Plânlaması*

1961 yılında İmar ve İskân Bakanlığına bağlı olarak kurulup, 1968 yılına kadar faaliyet gösteren "Marmara Bölge Plânlama Dairesi" kurulmuştur. Bu örgüt ağırlığı İstanbul olan Doğu Marmara Bölgesi üzerinde çalışmış, ülke plânlamasının sosyo-ekonomik hedeflerini bölgeye indirgiyerek İstanbul üzerindeki etkileri ölçmeye çalışmıştır. İstanbul plânlamasının ülke ve bölge ölçeğinde metropoliten plânlama anlayışı ile ele alınması ve bazı önerilerin getirilmesi bu örgüt çalışmalarının en faydalı yönü olmuştur. 1964 yılında tasdik edilerek uygulanan "İstanbul Sanayi Nâzım Plâni" bu faaliyetlerin ürünüdür. Ancak 1963 ve 1967 de üretilen bölge plânları uygulama araçlarının yetersizliği ve ülke plânlama örgütü ile yetki girişimi bulunması uygulamanın çok sınırlı kalması sonucunu getirmiştir.

iii) *Metropoliten plânlama*

Bölge plânlamasının meydana getirdiği birikim ve daha önceki plânlama faaliyetlerinin oluşturduğu dökümanlardan faydalanan ve 1966 yılında Güvenlik Kurulunun da önerisi

ile Bakanlar Kurulu kararıyla "İstanbul Nâzım Plân Bürosu" kurulmuş ve İstanbulun nâzım plânının yapılması ile görevlendirilmiştir.

Bölge plânlamasının, bölge ve İstanbul için getirdiği hedefleri benimsiyen bu büro, koruma ve eğilimleri düzenleyici niteliği ağır basan bir plânı 1972 yılında tamamlamış ve bakanlığa onay için sunmuştur. Yapısal bir değişmeyi önermeyen ve kamu yararlı bir ulaşım sistemi ile buna uygun arazi kullanış kararlarını içermiyen bu plân, esasen plân yapıcısı ile uygulayıcısının (Belediyeler) farklılığından dolayı değişmelere uğramaktadır. Her ne kadar İmar ve İskân Bakanlığı onay makamı olarak plânla uygulama arasında uyum sağlamaya çalışmakta ise de ülke plânlamasından kent plânlamasına kadar olan plânlama kademeleri arasında kopukluklar bulunduğu ve imar mevzuatında da çeşitli boşluklar bulunduğu uygulama ağır bir şekilde zedelenmektedir. Plânın finansman güçlükleri de ayrı bir ciddi sorun olarak ortada durmaktadır. Plânlama alanında otuzüç belediyenin bulunduğu düşünülürse, metropoliten idare kurulmadıkça ve finansman sorunu çözümlenmedikçe uygulama ile plân arasındaki uyumsuzluğun kaçınılmaz olacağı açıktır.

KAYNAKLAR

- İLHAN TEKELİ; Sosyal Sistemler, Sosyal Değişme ve Yerleşme Yapısı, İ.T.Ü. Yayını, İstanbul, 1969.
- İLHAN TEKELİ; Plânlama ve Ülkesel Fiziki Plânlama Üzerine, O.D.T.Ü. Yayını, Ankara, 1971.
- SABAHATTİN ZAIM; Bölge ve Şehir Plânlaması Yönünden Sanayi Bölgeleri, İ.Ü.İ.F. Yayını, İstanbul, 1971.
- EROL TÜMERTEKİN; Sanayi Coğrafyası, İ. Ü. Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1971.
- EROL TÜMERTEKİN; İstanbul Sanayii, İ. Ü. Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1973.

İmar ve İskân Bakanlığı; Marmara Bölgesi "Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Düzeni".

RUŞEN KELEŞ, Şehirciliğin Kuramsal Temelleri, A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara, 1971.

İstanbul Nâzım Plân Bürosu. Büyük İstanbul Nâzım Plân Raporu. İstanbul, 1971.

İstanbul Nâzım Plân Bürosu; 1968 İstanbul Sanayi Anketi Sonuçları. Çoğaltma, İstanbul, 1970.

İstanbul Nâzım Plân Bürosu; Çeşitli Konularda Rapor, Grafik ve İstatistikler.

İstanbul Nâzım Plân Bürosu; İstanbul Sanayii Fiziki Yerleşme Durumu Anketi, Mimarlık Dergisi, S. 7, İstanbul, 1970.

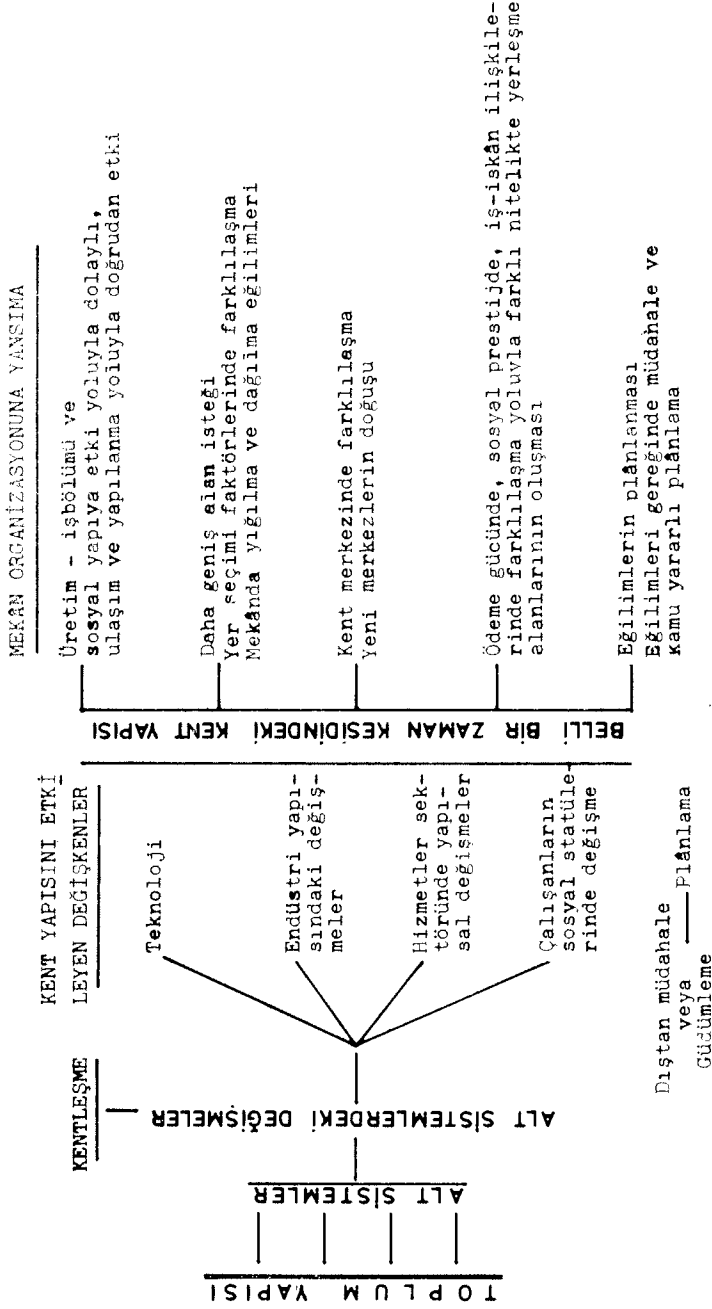
Mimarlık Dergisi; Metropolitan Plânlama "İstanbul, Ankara, İzmir", 70-5, İstanbul, 1970.

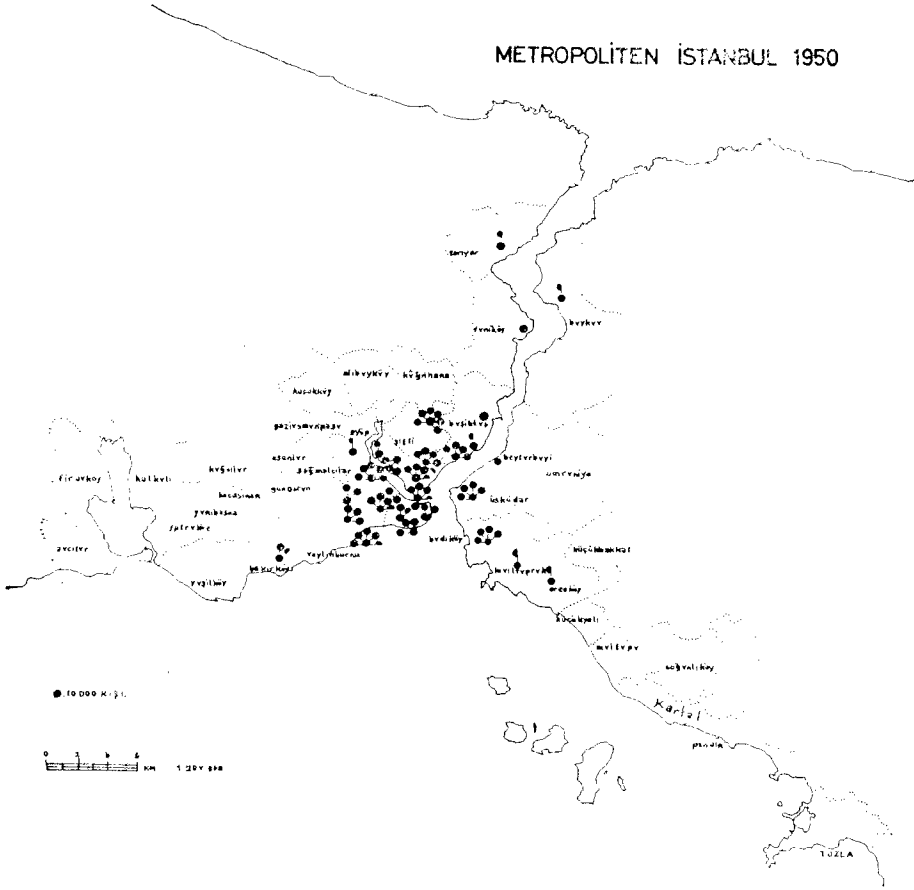
1950 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları, D.İ.E. Yayını, İstanbul, 1961.

1960 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları, D.İ.E. Yayını, N. 452, Ankara, 1964.

1970 Genel Nüfus Sayımı Örnekleme Sonuçları, D.İ.E. Yayını, N. 659, Ankara, 1972.

1950 Sanayi ve İşyerleri Sayımı; Aylık İstatistik Bültenleri, N. 21-22, D.İ.E. Yayını, Ankara, 1952.

METROPOLİTEN İSTANBUL 1960

